

РУДАРСКИ ИДЕНТИТЕТ ФРАЊЕ ШИСТЕКА

(Плзен, 1854 – Бор, 1907)

Бор, децембар 2017.

РУДАРСКИ ИДЕНТИТЕТ ФРАЊЕ ШИСТЕКА
(Плзен, 1854 – Бор, 1907)

аутор:
Сузана Мијић

Бронзана медаља, 1907.

РУДАРСКИ ИДЕНТИТЕТ ФРАЊЕ ШИ СТЕКА

По прошлости која је свима заједничка може се ходати као по неком музеју. Властита прошлост није отворена за шетњу.

У спомен на Фрању Шистека

(Плзен, 1854 – Бор, 1907)

Једна од најзначајнијих личности за откриће Борског рудника, који је у кратком временском интервалу постао колос светске производње бакра - први у Европи и седми на свету, био је Фрања Шистек.² Свој живот је посветио руднику и рударима, старајући се о њима, како је писала штампа тог времена, као о својој деци. У прилог томе иде и чињеница да смртних случајева, у периоду док док је Шистек био директор Борског рудника (1. јун 1904 - 4. мај 1907), није било. Бор је у његово време сматран ремек-делом једног умног мајстора, а становници Бора су га 1906. године прогласили за свог почасног грађанина. Неговао је искрено пријатељство са Ђорђем Вајфертом пуно обостраног поштовања. Из пијетета према верном сараднику и пријатељу Фрањи Шистеку, 1907. године, по налогу Ђорђа Вајферта, издата је бронзана медаља, поводом његове смрти. На аверсу медаље приказан је лик Фрање Шистека из профила у свечаној рударској униформи, на десној страни ћирилицом пише: ФРАЊА ШИСТЕК, а на левој 1854 – 1907. На реверсу медаље ћириличним словима је записано: СВОМЕ ВРЛОМ САРАДНИКУ, испод је потпис Ђорђа Вајферта, а окол су записани сви рудници којима је Шистек руководио од свог доласка из Чешке до своје

¹ Alaida Asman, *Duga senka prošlosti*, (Beograd: Biblioteka XX vek, 2011), 272.

² Slobodan Lj. Jovanović, Društveni i kulturni procesi u Boru u istorijskom kontekstu u međuratnog razdoblja, *Zbornik Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, br. 5/6, (1987–1990), 208.

смрти у Борском руднику: КОСТОЛАЦ - СВ. АНА - СВ.ЂОРЂЕ - СВ ИГЊАТ, а круг се завршава рударским симболом – укрштеним чекићем и длетом.

Док је о блиставој рударској каријери Фрање Шистека, готово до танчина све познато, о његовом приватном животу се веома мало зна. Захваљујући љубазности господина Мирослава Александровића из Младеновца, први пут ће овом приликом бити публикована фотографија из његове приватне колекције, на којој је Шистеков син Лудвик. Племенита личност Фрање Шистека, огледа се у његовом односу према људима које није раздвајао по етничкој, конфесионалној, социјалној припадности. И поред тога што је био пореклом Чех и католик, своје потомке рођене у Србији крстио је по обредима православне цркве, највероватније у манастиру Рукумија.

Време у простору

Ако бисмо покушали да наведемо све симболе рударског идентитета Бора, чак независно од рудничког пејзажа који споља, са даљине, али и изнутра, са било које тачке у граду, одмах упада у очи, сигурно би нешто остало заборављено. Чак и структура топографије града креће од нулте тачке – рудника, а затим се броје километри од првог километра до седмог – како се у свакодневном говору његових становника назива градско гробље. Нулта тачка имплицира историографску константу, а истовремено и колективно сећање заједнице на своје прапочетке, с обзиром на то да и историја града и централна градска саобраћајница почињу рудником, као основним покретачем економског и урбаног развоја Бора. Образлажући места памћења у димензији простора, Алаида Асман сматра да она имају посебан задатак да прошлост доведу у садашњост, а с местима су увек повезана сећања, људске судбине, искуства.³ Утиснута у топографију града, представљају материјалности, унутар којих појединац остварује однос са заједницом, или се дистанцира од ње. С тим у вези треба нагласити значај који колективно сећање има у формирању идентитета града, а места сећања само помажу групи у повезивању са сопственом прошлошћу. Она су, како примећује Гилис, врло функционална у *концентрирању*

³ Alaida Asman, *Duga senka prošlosti*, 281–283.

Ма гар
 Гостог и Зелени
 Горџевски

За сипен од

Лудвика Шистек
 с. II - с.

12^{та} октомбра 1906 година

Заједар.

Ш.

Шистеков син Лудвик
 приватна колекција Мирослава Александровића, Младеновац

*времена у простору, у давању осећаја заједничког идентитета великој скупини људи без обзира на њихове међусобне класне, регионалне, религијске или етничке разлике*⁴.

Последњих година, симболи рударског идентитета Бора се актуелизују, а као један од најстаријих, који датира из Шистековог времена – рудничка сирена, поново подсећа грађане Бора на радно време рудника и оглашава почетак сваке од три смене. Звук сирене се први пут огласио у Бору 1907. године, да би 90-их година XX века била укинута та пракса.⁵ Сирена се затим зачула поново за Дан рудара 6. августа 2009. године и оглашава се и данас. Звук сирене представља симбол, идентитетску особеност карактеристичну само за овај град, по чему се разликује од других, а уједно, као заједничко искуство, интегрише заједницу испод димњака, окружену рударским коповима, као једно од обележја свакодневног живота. О симболизовању идентитета Јан Асман каже: *Свест о социјалном припадништву коју ми називамо колективни идентитет заснива се на учешћу у заједничком знању и заједничком памћењу, који се посредује кроз заједнички језик или, другачије формулисано, коришћењем заједничког система симбола. (...) Све може да постане знак којим се кодира заједништво.*⁶

Поменула сам рудничку сирену као симбол, али и као феномен заједнички људима који данас живе у Бору и људима који су живели овде пре сто десет година. Колективно памћење је ограничено на темпоралном нивоу и то се односи на комуникативно памћење које обухвата 3–4 генерације и не допире даље од 80 година уназад или евентуално 100. Културно памћење траје дужи од својих носилаца и односи се на значајне, судбоносне догађаје из прошлости који остају у сећању заједнице кроз културне и институционализоване форме – у виду споменика, празника, ритуала, музеја⁷... А судбоносан догађај из прошлости Бора, без сумње јесте откриће Борског рудника, који је *за читав овај крај, имало онај значај, какав за највеће преокрете у друштву*

⁴ John R. Gillis, Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa, u: *Kultura pamćenja i historija*, prir. Maja Brkljačić i Sandra Prlenda (Zagreb: Biblioteka Dialogica Europea, 2006), 183–184.

⁵ Опширније о овој теми у тексту „Док сирена зове биће бакра“, аутора Б. Ф., <https://www.vesti.rs/Bor/Dok-sirena-zove-bice-bakra.html>, посећено: 26. 11. 2017.

⁶ Jan Asman, *Kultura pamćenja*, (Beograd: Prosveta, 2011) 144.

⁷ Исто, 47–66.

имају догађаји које називамо *револуцијама*.⁸ Ова историјска чињеница, без сумње, припада прошлости, сачувана у памћењу трансформише се у вечна садашњост, односно, постаје савремена прошлост која је жива и активна.⁹ Бакар у Бору је открио рударски инжењер Фрања Шистек, а у локалној заједници се његово име и данас помиње пре свега кроз институционализоване форме: Шистекова улица, награда „Инжењер Шистек“, споменик Фрањи Шистеку.

Изложба

Савремене кустоске праксе у појединим светским музејима инсистирају на транспарентности чак и у толикој мери да омогућавају посетиоцима учешће у припреми изложбе.¹⁰ Нова музеолошка парадигма мења елитистички и ауторитарни концепт музеја и настоји да оствари комуникацију са свим сегментима друштва, укључујући социјално/културно искључене групе. *Музеји се почињу сматрати не само местом чувања и, евентуално, стварања знања, него пре свега местом креирања идентитета (регионалног, локалног, групног, индивидуалног),*¹¹ примећује Љиљана Гвриловић.

Изложба о Фрањи Шистеку има циљ да локалну заједницу укљичи у заједничко промишљање о рударском (или неком другом) идентитета града у коме живимо, као и да заједно потражимо одговоре на питање, у којој мери симболи таквог идентитета имају уплив у наше животе. Акценат изложбе није на предметима, већ на презентацији истраживања. Едукативна функција изложбе је у складу са реконцептуализацијом образовања у смислу повезивања концепта учења са концептом искуства.¹²

⁸ Slobodan Lj. Jovanović, н. д., 190.

⁹ Todor Kuljić, *Kultura sećanja*, (Београд: Ћогоја штампа, 2006), 119.

¹⁰ Dženet Marstin, *Nova muzejska teorija i praksa*, (Београд: Narodni muzej, Clio, 2013), 54.

¹¹ Љиљана Гавриловић, *Култура у излогу: ка новој музеологији*, (Београд: САНУ, Етнографски институт, 2007), 9.

¹² У интервјуу за часопис ICOM-а, познати холандски музеолог Питер ван Менш, потенцира образовну функцију музеја од оснивања у 18. веку, до данас, када се у потпуности мења перспектива. Он скреће

Плзен

Не постоје подаци о породици из које потиче Фрања Шистек, али се зна да је рођен у Плзену, 1854. године. Град у коме је рођен налази се у западној Чешкој и још у XIX веку био је познат по индустрији, а у његовој непосредној околини налазе се велики угљенокопи.¹³ Чувен је био и остао по пиварству¹⁴, машинској индустрији, производњи стакла, керамике, као и историјским споменицима – готичкој катедрали Светог Бартоломеја, саграђеној 1292. године, градској већници – ремек-делу ренесансне архитектуре и синагоги, трећој по величини у свету. Из Плзена, средњоевропског града Хабзбуршке монархије, са развијеном индустријом и културом, Фрања Шистек долази у Србију и започиње сарадњу са индустријалцем Ђорђем Вајфертом. Стручност и рударско искуство, којом је располагао и у својим касним двадесетим годинама, вероватно су били од пресудног значаја да му Вајферт повери руковођење угљенокопом у Костолцу. Може се само претпоставити да руковођење Костолцем није било прво професионално ангажовање Фрање Шистека, већ да је и у Чешкој, земљи познатој по развијеном рударству, имао успешну рударску каријеру. Међутим, за сада још увек нису познати нити откривени подаци о том периоду Шистековог живота.

пажњу на дефиницију бившег Савета музеја, библиотека и архива Велике Британије, по којој је учење *процес активног учешћа у искуству*. Опширније у ICOM Srbija, Časopis nacionalnog komiteta međunarodnog međunarodnog saveta muzeja – Srbija, br. 2, (2012) 4.

¹³ *Mala enciklopedija Prosveta*, Opšta enciklopedija, drugo izdanje, 2, М–Š, (Beograd: Prosveta, 1969), 308.

¹⁴ Познати бренд Плзена је пиво, које се данас широм света продаје под називом Pilsner Urquell.

Традиција пиварства у Плзену датира од краја XIII века, а нова историја пиварске индустрије почиње 1842. године. Опширније: <https://www.prazdroj.cz/> Посета: 21. 11.2017.

PLZEN. Celkový pohled

Плзень, XIX век

Рударски инжењер?

У појединим текстовима из области историје рударства¹⁵, изражена је сумња у то да је Фрања Шистек био рударски инжењер, коју је први у својим радовима пласирао један од најбољих историчара рударства код нас, Василије Симић.¹⁶ По његовој претпоставци, Фрања Шистек је завршио средњу рударску школу у Чешкој, али не и рударски факултет/академију, наводећи да се у веродостојним изворима нигде не назива рударским инжењером.¹⁷ Међутим, изузетно је чудно то што је Ђорђе Вајферт руковођење својим првим, тада још увек и јединим рудником¹⁸, угљенокопом у Костолцу, поверио рударском техничару, недовољно стручном и квалификованом за тај посао, када је веома добро познато да је Вајферт за своје сараднике бирао личности које су представљале научну, техничку и стручну елиту у то време. Такође, многи Шистекови савременици у својим научним радовима, као и штампа тог времена, наводе га као рударског инжењера.¹⁹ И на крају, свакако да је податак о рударском образовању Фрање Шистека био добро познат Фердинанду Грамбергу²⁰, који му се у свом говору приликом почетка изградње електролизе у Бору, 2. јула 1938. године, захваљује као рударском инжењеру.²¹ Треба

¹⁵ Погледати нпр.: Dr. Vasilije Simić, *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*, (Bor: Rudarsko-metalurški fakultet i Institut za bakar u Boru, 1969), 169. ; Vasilije Simić, *Strani stručnjaci u rudarstvu Srbije*, (III deo), *Rudarski glasnik*, god. 6, sveska 3, (1967), 78.; Петар Јовановић, *Рударски инжењери Србије у 19. и 20 веку*, (Београд: МСТ Гајић, 2004), 365,

¹⁶ Василије Симић (1902–1990), геолог и палеонтолог, истраживач и историчар рударства, опширније видети: <http://www.rbkolubara.rs/list-kolubara/?p=2729>; posećeno: 15. 11. 2017.

¹⁷ Vasilije Simić, *Strani stručnjaci u rudarstvu Srbije*, 78.

¹⁸ Ђорђе Вајферт је у периоду од 1881. до 1909. године, добио концесије за укупно десет рудника у Србији. Фрања Шистек је руководио истражним радовима или био директор у Костолцу, Глоговици, Бору и Белој реци. Опширније видети у: Сузана Мијић, *Рударске концесије Ђорђа Вајферта, Зборник радова Музеја рударства и металургије*, Бор, (2013), 65–78.

¹⁹ На пример: Душан Јовановић, *Злато и бакар источне Србије*, (Београд: Српско друштво за историју науке, Археолошки институт САНУ, 2001).

²⁰ Фердинанд Грамберг је био београдски индустријалац, син старије сестре Ђорђа Вајферта. С обзиром на то да Вајферт није имао потомке, Грамберг је био његов наследник, а после повлачења Вајферта из Управног одбора ФДБР-а, његове интересе у одбору заступао је Грамберг.

²¹ Dr Vasilije Simić, *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*, 48.

нагласити да је по налогу Фердинанда Грамберга и по одобрењу архијерејске власти, а у знак захвалности, у православној цркви Св. Ђорђе у Бору постављена мермерна спомен-плоча посвећена првом директору Борског рудника – Фрањи Шистеку. На мермерној плочи налази се бакарни рељеф, на коме је приказ Шистековог попрсја. Плоча је постављена почетком јануара 1937. године, на јужном зиду припрате борске цркве, где се и данас налази.²²

Костолачки угљени рудник

Прво професионално рударско ангажовање Фрање Шистека, по доласку у Србију из Чешке, било је у угљенокопу Костолац 80-их година XIX века, чији је власник у то време Ђорђе Вајферт. О прецизној години његовог доласка у Костолац (и у Србију), постоје дилеме. По мишљењу рударског инжењера, оснивача и уредника *Рударског гласника*, Петра Илића²³, Шистек је у Костолац дошао 1882. године, док Василије Симић сматра да је то ипак било 1883. године.²⁴ У монографији о Костолцу, коју је реализовала група аутора, наведен је следећи податак: *Производња костолачког угљенокопа води се уредно од 1884. године. То је управо година када је управу угљенокопа узео Фрања Шистек.*²⁵ Рудник угља у Костолцу је отворен 10-ак година раније, а истражне радове је започео Фрања Вшетечка, пореклом такође Чех. Он је био власник и првог парног млина у Београду који је почео да ради 1863. године, као и фабрике шпиритуса.²⁶ Због потребе за енергентима улаже у рударство угља и после вишегодишњих истражних радова

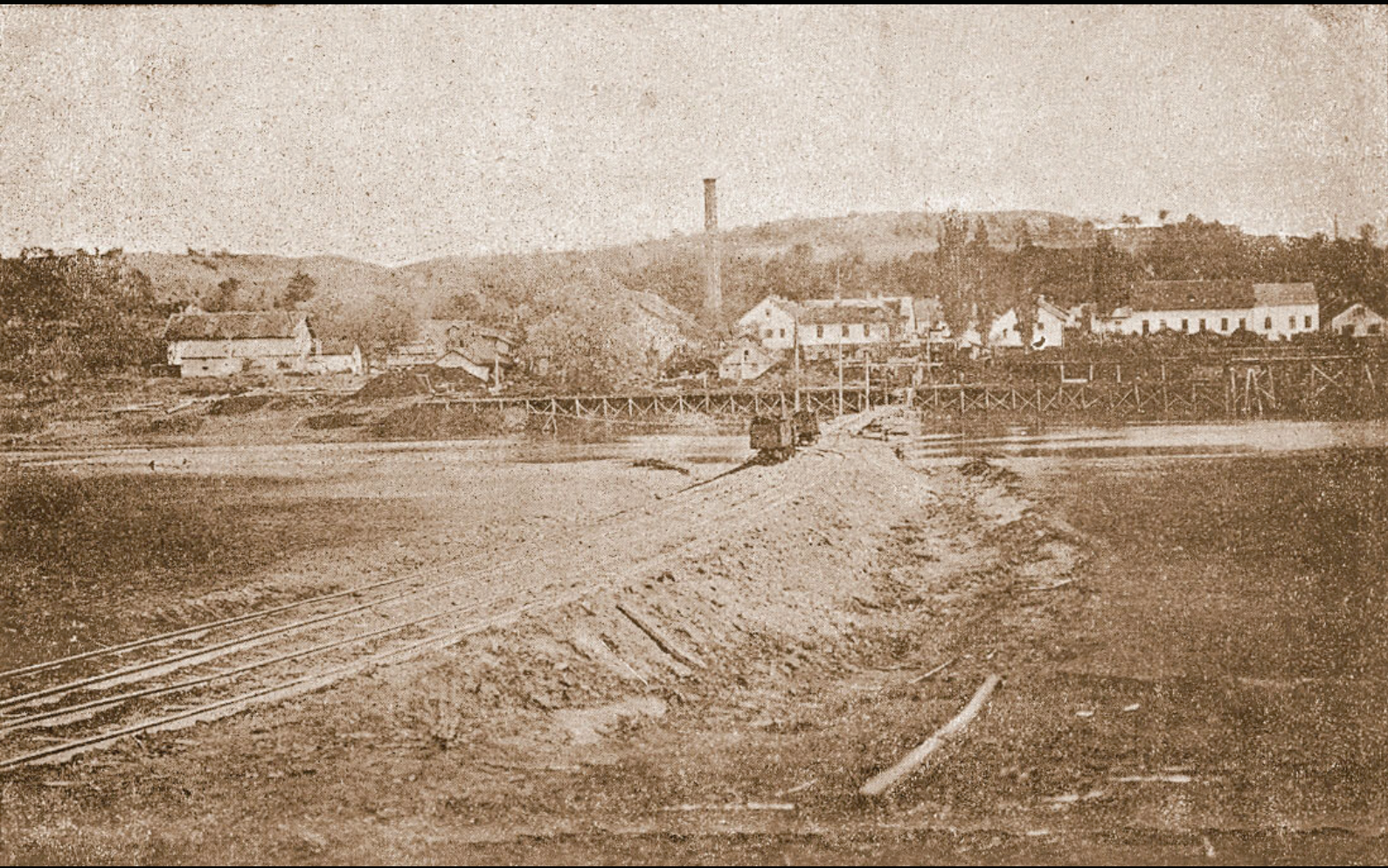
²² Андреја Ђорђевић, *Летопис Борске парохије и цркве*, (са фототипским издањем оригиналног рукописа), Приредио: Слободан Љ. Јовановић, (Бор: СО Бор, Народна библиотека Бор, 2007), 43.

²³ Петар Јовановић, *Рударски инжењери Србије у 19. и 20 веку*, 132–133.

²⁴ Vasilije Simić, *Strani stručnjaci u rudarstvu Srbije*, (III deo), 78.

²⁵ *Костолац 1870–1970*, група аутора, уредник Саша Марковић, (Костолац: Здружено електропривредно предузеће Србије, Индустријско енергетски комбинат Костолац, 1970), 80.

²⁶ Током XIX века у рударству Србије доминантан је био француски, енглески и белгијски капитал, док је аустроугарски био мање заступљен, али ипак присутан, чак и из удаљенијих крајева монархије, као што су Чешка и Моравска. Опширније видети у: Даница Милић, *Страни капитал у рударству Србије до 1918*, (Београд: Издање Историјског института, 1970), 160–161.

Костолац

и већ покренуте производње, 20. септембра 1873 године добија повластицу под називом „Костолачки угљени рудник“, чији је сувласник био и Игњат Вајферт, отац Ђорђа Вајферта.²⁷

Поменути концесију Ђорђе Вајферт је откупио 20. маја 1881. године, а у литератури не постоји, као што сам већ навела, прецизан податак о години када је за управника рудника постављен Фрања Шистек. Иако је то било његово прво запослење у Србији, Феликс Каниц описује Фрању Шистека веома похвално:

*Пре него што се растанемо од Виминацијума, поменуо бих још Франца Систека из Плзења, директора Вајфертовог рудника угља у Костолцу, који се труди да античке предмете које сељаци налазе на својим имањима спасе за науку. Неуморан је у старању за добро својих радника. Рудник у целини оставља добар утисак.*²⁸

И начелник Рударског одељења у свом извештају о руднику у Костолцу такође истиче хумани однос према запосленима, за радничку колонију каже да је најмодернија, с обзиром на то да су објекти у њој грађени од тврдог материјала. У колонији су подигнуте и зграде за управу и службенике, као и школа за радничку децу.

Веродостојну дескрипцију костолачког угљенокопа под Шистековим руководством 90-их година XIX века налазимо, такође, код Феликса Каница:

Око управне зграде, која лежи нешто више, нижу се уз саму обалу Дунава 10 других зграда за рударе, копаче, депои за угаљ итд. Рудник има сопствену месарницу и продавнице животних намирница, из којих су године 1891. тамо запослени чиновници, 44 радника, 34 жене и 58 деце подмиривали своје потребе, добијајући сву робу по цени коштања. Копач зарађује дневно 4-8,

²⁷ В. Симић, *Развој угљенокопа и угљарске привреде у Србији*, Посебна издања, књига ссс, Одељење природно-математичких наука, књига 18, (Београд: Српска академија наука, 1958).

²⁸ Феликс Каниц, *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, прва књига, (Београд: Српска књижевна задруга, Београд, 1987), 190.

*физички радник 2-3 динара. Копачи су већином из Аустро-Угарске и показали су се изврсно. Силазио сам у окно и видео да је подграђивање управо узорно.*²⁹

Треба напоменути да је сваки ожењен и стални радник добијао бесплатан стан и грејање, као и парче обрадиве земље.

Одмах по доласку у Костолац, Шистек је предузео дубинска бушења ради истраживања угљеног слоја, да би 1890. године пробушио целу угљононосну свиту, што је омогућило да дође до сазнања о правој вредности костолачког рудника. Већ 1891. године произведено је преко 18.000 тона угља, а укупан годишњи приход је износио 30.000 динара. Његови подухвати нису прошли незапажено, па је и Сима Лозанић истакао да је Костолац једини наш рудник који је потпуно уређен.³⁰

За успешно руковођење угљенокопом Фрања Шистек је одликован Орденом таковског крста, као награду државе за развој рударства у Србији.³¹ Таковски крст је први орден Кнежевине Србије, који је установљен поводом педесетогодишњице од Другог српског устанка; за време владавине кнеза Михаила Обреновића, на седници Министарског савета 24. марта 1865. године. Законом о орденима и медаљама 23. јануара 1883. године потврђен је Орден таковског крста, који се од тада додељивао као награда за заслуге „према краљу, краљевском дому и држави“.³²

За време руковођења угљенокопом у Костолцу, Фрања Шистек је вршио проспекције терена и у другим крајевима Србије.³³ Пред крај 90-их година XIX века напушта рудник у Костолцу, који је

²⁹ Исто, 190.

³⁰ Dr Vasilije Simić, *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*, 1969, 169.

³¹ Драгица Радетић, Јубилеји: 150 година од рођења Фрање Шистека, *Бележница* бр. 10, 4. маја, 2009.

³² Мила Пилетић, *Одликовања југословенских народа XIX и прве половине XX века (до 1941) из збирке Војног музеја у Београду*, (Београд: Војни музеј, 1987), 29.

³³ С обзиром на то да је посао у угљенокопу добро организовао, Фрања Шистек је по потреби вршио проспекције и других Вајфертових терена. Започео је истражне радове у Рупљу, у власотиначком срезу, али их препушта свом земљаку, Карлу Чеху, који на Шистеков позив долази из Чешке 1892. године. Опширније о руднику „Ђурина срећа“ у Рупљу видети у: Сузана Мијић, Рударске концесије Ђорђа Вајферта, 70–71. Биографија Карла Чеха у: Vasilije Simić, *Strani stručnjaci u rudarstvu Srbije*, (III deo), 80.

под његовом управом изузетно напредовао и одлази у источну Србију са Ђорђем Вајфертом и Феликсом Хофманом у потрази за златом.

Проспекције и истражни радови на теренима источне Србије

Злато Дели Јована

Прве проспекције у источној Србији вршене су истовремено на теренима Дели Јована и Бора, а започете су 1897. године. Њима је руководио, као и свим осталим Вајфертовим рударским радовима, Фрања Шистек. У професионалном смислу за Шистека новонастала ситуација има двоструки значај: са једне стране из добро организованог угљенокопа прелази на тешко доступне и слабо истражене златоносне терене, а са друге стране започиње сарадњу са великим именом рударства Србије – Феликсом Хофманом³⁴. Хофман је као инжењер Рударског одељења, сакупљајући обрасце руда и стена за Париску изложбу, теренски проучавао источну Србију 1888. године, па је, не само као рударски стручњак, већ као и изузетан познавалац геологије, уочио да је ова област богата не само бакром, већ и златом. Он је поменуте године у селу Глоговици, на источној зони Дели Јована, нашао злато у расипима, као и старе рударске радове и о тим налазима је написао: *Одмах близу Глоговице, од прилике на 180-200 м. над селом, на првој*

³⁴ Феликс Хофман је рођен 1830. године у Новој Молдави на Дунаву, у старој рударској породици, која је имала своје руднике у Банату и концесије у Мајданпеку за време аустријске окупације Србије (1718–1739). Дипломирао је на Рударској академији у Шемницу, а у Србију долази први пут 1856. године и обилази мајданпечка рудишта: Мајданпек, Рудну Главу, Црнајку и Кучајну. У Србију се доселио, на позив кнеза Михаила 1862. године и добио концесију Кучајне, коју је изградио као узоран рудник, али и поред тога доживео неуспех и изгубио сав свој иметак. Због тога почиње да ради у државној служби – Рударском одељењу и врши проспекције терена широм Србије. После пензионисања долази у источну Србију и са Ђ. Вајфертом добија концесију рудника злата на Благојевом камену – „Св. Варвара“ и учествује у отварању рудника злата „Св. Ана“ на Дели Јовану, као и борског рудника. Преминуо је 1914. године и сахрањен је у Блој Цркви.

*тераси, виђају се већ трагови прастарог рударства... распрострањени на простору више од 3 км...*³⁵

Шистек се по доласку у источну Србију сместио у селу Глоговици и започео истражне радове на златоносним кварцним жицама по обронцима планине Дели Јован, следећи упутства Феликса Хофмана. Пралелно је руководио истражним радовима и на борским теренима, која су, такође, имала за циљ откривање златоносне руде. Стари рударски радови у Бору указивали су на присуство самородног злата, али и бакарне руде. Фрања Шистек је примерке ових руда дао на увид саксонском рударском стручњаку Оскару Билхарцу 1898. година, приликом његове посете Глоговици. Билхарц је по налогу српске владе добио задатак да прегледа сва рудишта и угљенокопе у Србији и о њима изнесе своје мишљење. Он је 1906. године у *Рударском гласнику* публиковао своју рударску експертизу из 1898. године, из које сазнајемо да су у то време интензивирани радови на Русману и Гиндуши. Шемничкој топионици је у то време послато 97.878 килограма концентрата из чега је добијено 10,348 килограма злата и 1,9496 килограма сребра.³⁶ Већ је тада запажено да су златоносне руде Дели Јована слепљене с пиритом непогодне за амалгамацију. Балхарц у свом извештају пише да су већ подигнуте зграде за 16 рударских породица, магацини и канцеларије.

У Глоговици, под Русманом 1900. године су инсталирана постројења за амалгамацију руде и праиште за концентрацију, набављена је и добро опремљена хемијска лабораторија, као и мала електрична централа. Била је подигнута и мала, лепо уређена колонија. Рудник су исте године посетили краљеви Милан и Александар Обреновић.

³⁵ Душан Јовановић, *Злато и бакар источне Србије*, 26.

³⁶ Dr Vasilije Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, (Београд: Издавачко-графичко предузеће Савета за енергетику и екстрактивну индустрију Владе ФНРЈ, 1951), 342.

Трагање за златом у Бору

Синхронизовано са истражним рударским радовима у Глоговици, текли су радови на борским теренима. На вратима Музеја у Бору, крајем 50-их и почетком 60-их година прошлог века стајао је следећи натпис:

Идући за дугом андезитском ерупцијом, која се пружала у правцу север-југ, од Дунава ка Нишави, бивши управник Костолачког рудника, Инг. Фрања Шистек, почев од 1900. године, долазио је редовно годишње на неколико дана до Бор села и вршио испитивања терена у нади да ће можда открити бакарну руду. Три године враћао се без икаквих резултата. Године 1903. дошао је с пролећа и радио месец и више дана. И када је већ прекинуо рад радника и спремао се на пут, остао је још мало да ради Междиновић Павле, дечак од шеснаест година... И само након сата рада, пијуком је ударио у руду, одвалио је парче и однео ижењеру Шистеку.

Овај натпис представља само једну верзију о истражним радовима и открићу Борског рудника, која је већим делом нетачна: истражним радовима јесте руководио Фрања Шистек, али они су започети, не како је наведено – 1900. године, већ 1897. године; затим, тим који је организовао претраге – Ђорђе Вајферт, Феликс Хофман и Фрања Шистек, трагао је за златом, а не бакром; и на крају, богато рудиште није откривено 1903. године, већ 1902. године.

А о истражним радовима, Душан Јовановић је 1907. године написао: *У почетку је пробним ископавањима руководио г. Ф. Шистек, управник рудника, са умешношћу која им је давала јасан и исправан правац и учинила да скоро сва буду успешна. Тренутно не постоји ни један нови ископ који није довео до задовољавајућих резултата. То је школа коју је створио г. Шистек, од које су имали користи не само његови ученици и званични наследници, већ и истраживачи који лутају овим крајевима, а немају ничег заједничког са рударским умећем.*³⁷

Међутим, чињеница је да су се истражни радови одужили, трајали су чак пет година и поред тога што су их водили наши најискуснији рудари. До значајнијих резулта се није дошло због тога што

³⁷ Наведено дело, 148.

се свих ових година радило на Тилва рошу, брду купастог облика и импресивног изгледа због интензивно црвене боје, на коме су били видљиви остаци античког наслеђа – рударских копова, утврђења, цивилног насеља и у подножју брда, античког гробља. По мишљењу великог броја научника, остаци рударских радова на Тилва рошу указивали су да је у периоду антике овде откопавана корена рудишта са самородним златом. Међутим, Владимир Кондић сматра, да су потребе Римског царства, поред злата, подразумевале и остале метале, посебно бакар, па се може претпоставити да су антички рудари поред злата на Тилва рошу, највероватније експлоатисали и бакар.³⁸ Поред Тилва роша протицала је Борска река, а остаци препраних наноса у њеној долини упућивали су на испирање злата. С обзиром на то да је Тилва рош својим специфичним изгледом, почев од ослобођења ових крајева од Турака (1833. година), па кроз читав XIX век, привлачио на себе пажњу рударских стручњака, геолога, авантуриста итд., није уопште чудно што се руководство рудника злата „Св. Ана“, фокусирао баш за ово место.

Упорност и предан рад су у октобру 1902. године дали резултате и једно од најбогатијих рудника у светским размерама је откривено. Судбоносни поткоп, који је довео до овог открића, постављен је, супротно очекивању, не на Тилва рошу, већ на брду, које се налазило на западној страни села Бора, на десној обали Борске реке – Чока Дулкану. Рудиште је пронађено поткопом са нивоа Борске реке, а да би се припремило за експлоатацију, са површине до рудног тела прокопано је окно касније названо „Фрања Шистек“. Од октобра, када је рудиште откривено, па до краја 1902. године на рударским радовима у Бору била су ангажована 22 радника из ових крајева и 6 странаца, а просечна надница је износила 3,38 динара.³⁹

³⁸ Владимир Кондић, Римљани на подручју Бора и у његовом суседству, *Бор и околина*, (Бор: СО Бор, Музеј рударства и металургије, књига прва, 1973), 47.

³⁹ Сузана Мијић, *1903. Бакарни рудник „Св. Ђорђе“*, каталог изложбе, (Бор: Музеј рударства и металургије Бор, 2015), 15.

Сам чин открића богатог бакарног рудишта, које је неминовно и из основа променило живот становника Бора и околине, постао је релативно брзо предмет легенди у овом крају.⁴⁰ Фрања Шистек се веома често јавља као актер појединих легенди. Тако нпр. по једној од њих, одмах по открићу руде, прва хемијска испитивања обављена су у Параћину. Причало се да је, инжењер Шистек, јашући на коњу, однео пронађену руду у Параћин, где је са неким апотекаром извршио прве анализе.⁴¹ Ова прича је у потпуној супротности с чињеницом да је у оквиру рудника злата „Св. Ана“, чији је директор био Фрања Шистек, постојала одлично опремљена лабораторија, у којој су вршене анализе узорака свих рудника чије су концесије припадале Ђорђу Вајферту. У тој лабораторији извршене су и прве анализе борских руда.⁴² Анализе које је обавио Фрања Шистек и то сувим, влажним и електролитичким методама, показале су резултат од 15,8 % бакра у борској руди.⁴³

Многи рударски стручњаци се слажу да је прву откопну методу на новооткривеном рудишту пројектовао Фрања Шистек.⁴⁴ Реч је о такозваној коморно-стубној методи са хоризонтално-слојним обарањем руде, која је одговарала карактеристикама борског лежишта, минералном саставу и механичким својствима. Она је током времена у тој мери афирмисана, да се у домаћој и светској стручној, рударској литератури цитира као Борска метода откопавања. О откопној методи Фрање Шистека, др Раде Којдић каже:

О аутору отварања и разраде рудног тела и методе откопавања такође се мало зна, али се са сигурношћу може претпоставити, да је то био инжењер Фрања Шистек. Он је у то време био искусан стручњак и веома добар познавалац прилика у ондашњем европском рударству.

⁴⁰ О легенди о открићу Борског рудника, прочитати више у: Сузана Мијић, Улога музеја у чувању и заштити појединих облика колективног памћења локалне заједнице, Ко је открио борски рудник?, *Зборник радова Музеја рударства и металургије*, 16/18,(2016), 187–209.

⁴¹ Милан Михајловић, Од руде до бакра, Бор 1903–1953, Бор, 26–27. <http://www.digitalnizavicaj.com/> Посећено 16.11.2017.

⁴² Dr Vasilije Simić, *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*, 42.

⁴³ Душан Јовановић, *Злато и бакар источне Србије*, 145.

⁴⁴ Божин Јовановић, Миодраг Ђурђевић, *Сто година борског рударства 1903–2003*, (Бор: Рударско-топионичарски басен Бор, „Мегатренд“ универзитет примењених наука, Београд, 2005), 240.

Од почетка је, па до своје смрти (4. маја 1907. године), водио је истражне рударске радове у Бору, па је због тога био у прилици да добро упозна руду и пратећи стенски масив борског лежишта. Само се на такав начин може објаснити правилан избор методе откопавања, која је, уз стално усавршавање и прилагођавање новим техничко-технолошким условима, била примењивана све до данашњег времена.⁴⁵

Златоносни наноси Беле реке

Паралелно са истражним радовима на теренима Дели Јована и Бора, Фрања Шистек је руководио и истраживањима алувијона једне од златоносних притока Тимока, Белој реци.⁴⁶ Бела река извире у кречњацима планине Стол, у непосредној близини села Луке, а остаци старих праишта дуж њеног корита почетком XX века, сведочили су о некадашњој испирачкој делатности. Током истражних радова избушено је око 150 сонди и утврђена је вредност злата од 446 mg по метру кубном.⁴⁷ Рударски инжењер Душан Јовановић, савременик Фрање Шистека, описујући његове претраге златоносних река и потока источне Србије, каже:

Међутим, радови извођени уз потоке Боранац – Кортар нису могли, упркос способностима главног инжењера, г. Шистека, да доведу до задовољавајућих резултата. Зрнца злата, налажена скоро свуда, нису пратила траг примарног лежишта.⁴⁸

Дакле, синхронизовано са руководећим послом директора Борског рудника, Шистек је вршио, како ће се врло брзо показати, успешне претраге алувијона Беле реке, захваљујући којима је

⁴⁵ Dr Rade Kojdić, *Otkriće i eksploatacija borskog ležišta bakra*, (Bor: RTB Bor, Institut za bakar, 1999), 124.

⁴⁶ Душан Јовановић, *Злато и бакар источне Србије*, 55.

⁴⁷ Сузана Мијић, *Рударске концесије Ђорђа Вајферт*, 73.

⁴⁸ Душан Јовановић, *Злато и бакар источне Србије*, 54.

Ђорђу Вајферту 9. јуна 1905. године издата концесија за испирање злата, названа „Св. Игњат“.⁴⁹ Белгијско друштво Тригелсе преузело је концесију од Вајферта 28. априла 1906.

На рударском терену с фото-апаратом

Поред стручности и вештине у детектовању рудних лежишта, конституисању и беспрекорној организацији нових рудника, Фрања Шистек је показивао велики таленат, агилност и ентузијазам у фотографисању свега што га окружује, а то су били призори свакодневног живота рудара и њихових породица. Са истом озбиљношћу, марљивошћу и успехом, којим је обављао своју професионалну делатност, посветио се и фотографији. У време када је рудник „Св. Ана“ припремио за отварање и обављао истражне радова на борским теренима, фотографије које је снимао пронашле су пут до публике; његовим учешћем на првој изложби фотографија у Србији, под називом „Радови аматера“⁵⁰, одржаној у Београду, 20. маја 1901. године.⁵¹ Колико је велики значај у то време придаван овој изложби, говори податак да је штампа тог времена свакодневно извештавала о току припрема, а селекцију фотографија обављао је „Оцењивачки суд“ у импресивном саставу: Михаило Валтровић⁵², Андра Стевановић, Бета Вукановић и Марко Мурат.

У монографији издатој у част 150 година фотографије код Срба, 1989. године, у осврту на прву изложбу фотоаматера, Б. Дебељковић о садржају изложених фотографија Фрање Шистека, каже: *Фрањо Шистек, рударски инжењер код Ђорђа Вајферта, оставља нам своје белешке о рударским истраживањима по Мајданпеку и Источној Србији.*⁵³

⁴⁹ Концесију је Ђорђе Вајферт назвао „Св. Игњат“ из пијетета према свом оцу Игњату Вајферту.

⁵⁰ Бранибор Дебељаковић, *Стара српска фотографија*, (Београд: Народна библиотека Србије, 2005), 187.

⁵¹ Branibor Debeljaković, *Prva izložba fotoamatera u Beogradu 1901*, <https://www.rastko.rs/fotografija/100godina/100-godina.html> Посећено: 25. 11. 2017.

⁵² Михаило Валтровић, један од утемељивача српске археологије и оснивач први председник Српског археолошког друштва, први модерни музеолог, (опширније видети на <http://www.narodnimuzej.rs/o-muzeju/kroz-lica-muzeja/mihailo-valtrovic-1839-1915/>). Андра Стевановић је био српски архитекта и професор Велике школе. Бета Вукановић и Марко Мурат су познати академски сликари – импресионисти.

⁵³ Branibor Debeljaković, *Prva izložba fotoamatera u Beogradu 1901*.

У часовима одмора,
Борски рудник, 1902.
приватна колекција
Мирослава Александровића,
Младеновац

За уписају на 13. Јуни 1902

Р. Младеновац

Познато је, за сада, да је Фрања Шистек на поменутој експозицији, изложио три фотографије:

1. „На рударском терену“

2. „У руднику“

3. „Тврђава Рам“.

Можемо само закључити да је Фрања Шистек био, не само један од пионира рударства у нашој земљи, већ се исто тако може с правом сматрати и пиониром фото-аматеризма у Србији.

РУДНИЦИ

Истражни рударски радови којима је руководио Фрања Шистек у источној Србији показали су се изузетно успешним, с обзиром на то да је Ђорђе Вајферт, њихов финансијер, успео да добије концесије на свим локалитетима: у Глоговици, Бору и Белој реци. У којој мери је био задовољан његовим радом и колико је било његово поверење, Вајферт је показао тиме што је Фрању Шистека именовао за директора новоотворених рудника.

Рудник злата „Св. Ана“,⁵⁴ Глоговица

Иако су се истражни радови у Глоговици и Бору одвијали истовремено, рудник „Св. Ана“ је био све до 1904. године знатно већи и познатији од Борског рудника.⁵⁵ Концесија за овај рудник издата је Ђорђу Вајферту 8. јула 1901. године. Рудник се лепо развијао: трасиран је 1.371 метар јамске и површинске пруге, набављене су три парне машине, подигнута су постројења за амалгамацију руде, као и пралишта за концентрацију. У близини рудника саграђена је и лепо уређена колонија за смештај рудара и њихових породица, а у селу Глоговици подигнута је православна црква посвећена Св. Ани.

Међутим, без обзира на Вајферова новчана улагања⁵⁶ и Шистеково стручно руковођење рудником, делијованско златоносно рудиште није испунило очекивања: руда је била непогодна за прераду јер је већи део злата био слепљен с пиритом, па је процес издвајања био отежан, такође, саме кварцне жице према дубини су биле сиромашније, па се од тоне прерађене руде добијало око 15 грама злата. Па, ипак, захваљујући руднику „Св. Ана“, откривен је богати Борски рудник, а уложени труд Фрање Шистека крунисан успехом.

Борски рудник

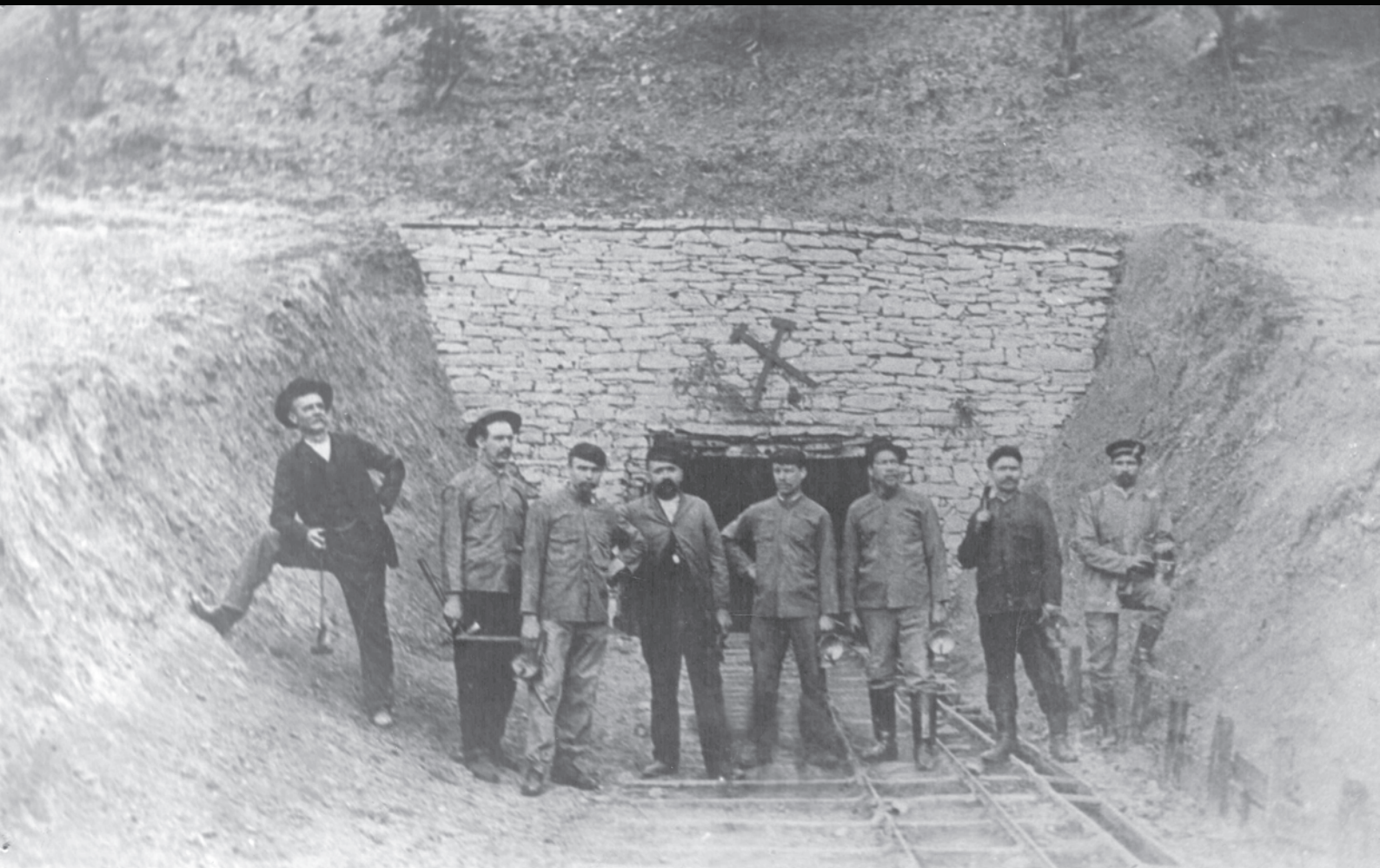
Рударски радови у Бору започели су одмах по открићу готово хомогене рудне масе Чока Дулкана и до краја 1902. године ископана су 392 метра поткопа.⁵⁷ Ђорђе Вајферт је издавање повластице затражио почетком 1903. године, јер је већ тада било извесно да је откривено изузетно богато

⁵⁴ Ђорђе Вајферт је рудник назвао „Света Ана“, одајући почаст својој мајци. У селу Глоговици подигнута је црква посвећена Св. Ани, а ктитор ове цркве био је, такође, Ђорђе Вајферт.

⁵⁵ Dr Vasilije Simić, *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, 343.

⁵⁶ У периоду од 1894. године, када је добио концесију рудника живе на Авали, па до открића борског рудишта, Вајфертови губици у рударству износили су 2,5 милиона динара. Опширније о улагањима у рударство Ђорђа Вајферта, видети у: Сузана Мијић, *Рударске концесије Ђорђа Вајферта*, 75.

⁵⁷ Vasilije Simić, *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*, 45.

Први борски рудари, 1905.

рудиште бакром. По важећој законској процедури, добијању концесије предходио је долазак стручне комисије Рударског одељења, од чије је процене рудних терена зависило издавање повластице. У мају 1903. године, трочлана комисија Рударског одељења долази у Бор. Чланови комисије су били: др Светолик Радовановић, професор геологије на Великој школи у Београду и шеф Рударског одељења, Јован Милојковић – рударски инжењер и Димитрије Антула, геолог Рударског одељења.

У *Рударском гласнику* 1904. године, Димитрије Антула је објавио чланак „О бакарним рудиштима у атарима општине борске и кривељске“, у коме каже:

Али што се још данас с извесном поузданошћу може говорити о природи и значају бакарних рудишта у Бору и Кривељу, највише захвалности дугујемо Фрањи Шистеку, управнику истражних радова на овим рудиштима, који не само да нам је послужио као искусан вођ по овом терену, него је својим извршеним радовима већ толико успео, да су ова рудишта могла бити приступачна нашим проматрањима.

Комисија је утврдила сигурне резерве рудишта и проценила их на више од 250.000 тона богатих бакарних руда, па је на основу ове процене концесија и одобрена.

Концесија "Бакарни рудник Св. Ђорђе"

На основу извештаја комисије, Ђорђу Вајферту је 30. септембра (по старом календару, односно 13. октобра по новом) 1903. године издата повластица под називом „Бакарни рудник Св. Ђорђе“, од стране Рударског одељења Министарства народне привреде.⁵⁸ Ова повластица је подразумевала право откопавања и прерађивања руде на површини од 2.400 хектара, право

⁵⁸ Димитрије Антула, О бакарним рудиштима у атарима општине борске и кривељске, *Рударски гласник*, Бр. 1, Год. II, Електр. Штампарија Савића и комп, Београд, (1904), 2.

коришћења шумског комплекса на Црном врху за потребе радника, као и право на коришћење вода Борске, Кривељске и Брестовачке реке.

Ђорђе Вајферт је знао да су финансијска улагања превелика не само за њега, већ и за Србију, па се прво обраћа Аустријанцима; међутим, они су ово подручје Балкана сматрали недовољно стабилним за финансијска улагања. Посете француских стручњака Борском рудишту, током 1903. године, указују на заинтересованост француских финансијера. У Бор је 1903. године дошао барон Де Бак, француски рударски експерт, који је у Паризу, у лабораторији „Капрон“, у Лионској улици, извршио анализу руде из попречног поткопа на Чока Дулкану, која је показала 10,21% бакра и 1,5 грама по тони злата. Тако су на пример, резултати хемијских анализа које је извршио Фрања Шистек, показале да је средњи садржај бакра у руди износио 15,8%.

Село Бор

Село Бор у коме је пронађена руда било је најмање насељено место у овом делу Србије, 1900. године село има 775 становника и 146 кућа, у којима живе Власи "који су се овамо доселили из планине и имали свој језик и своје обичаје".⁵⁹ О променама које су уследиле након открића рудника, у својој социолошкој студији о Бору Цветко Костић каже: "Чаршија се почела заснивати већ са доласком Шистекових рудара. То су били радници са стране, који су се радом и ставом, и начином понашања дубоко разликовали од убогих и заосталих сељака у Бору."⁶⁰

Реакција становника Бора на откриће бакра у њиховом селу, била је - разочарање. Веровали су да је у брдима њиховог села пронађено злато и да ће се од њега сви обогатити.⁶¹

⁵⁹ Cvetko Kostić, *Bor i okolina*, (Beograd: Savremena škola, 1962) 32.

⁶⁰ Isto, 37.

⁶¹ Isto, 35.

ФДБР

У Бору је 1903. године боравио и познати француски стручњак за рударство Фернан Робелез, који је истражујући борско рудиште проценио да рудне резерве износе 1,5 милиона тона богатих бакарних руда. На основу повољних извештаја Де Бака и Робелеза, основана је у Паризу банка „Мирабо, Пиерари и комп.“, чијим је статутом дефинисан главни циљ компаније – експлоатација рудника бакра „Св. Ђорђе“. Са овом банком, после вишемесечних преговора, Ђорђе Вајферт је закључио споразум о оснивању предузећа „Француско друштво борских рудника. Концесија Свети Ђорђе“. Капитал друштва је износио 5,5 милиона златних француских франака; од 11.000 акција Вајферт је добио 3.300, као и 1.250 000 франака у готовини, те је његов удео у друштву износио 31,8%.

Француско друштво борских рудника (ФДБР) је конституисано 1. јуна 1904. године, када је за директора предузећа именован је Албер Лоран, а за директора рудника – Фрања Шистек. Са већ великим искуством у организацију рада рудокопа, Фрања Шистек је допринео и развоју Борског рудника. Томе у прилог говори и број рудара, којих је 1904. године било 80, а већ 1906. године, око 500. године 1905. у руднику је почео да ради лекар, а подигнута је и лепо уређена апотека. Те године је почела и изградња топионице, чији се комплекс састојао од просторија за пећи, машинских сала, магацина и хемијске лабораторије. За топљење руде подигнуте су две (Water jacket) пећи и четири конвертора. Године 1907. уведено је осветљење у топионицу и радионице, а касније и ван фабричког комплекса, а направљена је и пробна цементација, а број запослених радника ФДБР-а премашио је цифру од 1.500.

The FRENCH
COPPER MINING Compy
OF BOR.
EASTERN SERVIA.

SERVIA

Экспонати борског рудника, Лондон 1907.

Фрања Шистек је учествовао у припремању експоната из Борског рудника за изложбу у Лондону⁶² 1907. године. У једном делу српског павиљона изложени су примерци амфибол-андезита, распаднутог андезита, халкосина, ковелина, пирита, халко-пирита, као и 1000 килограма бакра.⁶³

Колонија

Формирањем ФДБР-а, у Бор 1904. године долазе Французи, а са њима и Италијани, Немци, Чеси, Мађари, Хрвати, Словенци, Македонци, као и мигранти из Подриња, Лике, Босне, Далмације, из околине Пирота и Врања... Мултикултуралност, мултиетничност, мултиконфесионалност и мултилингвалност постају обележја свакодневног живота у Бору. А село Бор, са објектима народног градитељства, убрзано мења своју физиономију. Већ 1905. године гради се "Стара француска колонија", без икаквог плана и архитектонских особености, истовремено су за раднике самце грађени објекти од камена, тзв. камени квартири, дугачке камене грађевине без елементарних санитарно-хигијенских услова. Владајући се начелима колонијалног устројства, француска дирекција није имала амбиција да оде корак даље у урбанизацији, од оног стандардизованог који је диктирао профит. Шистек се, као директор рудника, залагао код послодаваца у Паризу, за боље услове живота рудара, тражио да се за раднике самце подигну станови, с обзиром да су спавали у земуницама, на једној падини низ коју се сливала вода. Међутим, потребно је било да прођу две деценије да би урбанизација Бора добила другачији правац од колонијалног.

⁶² Пракса светских изложби установљена је у Лондону 1851. године. Ове изложбе су представљале место сусрета свих нација света, а свака је у свом павиљону приказивала своје домете у култури, привреди, техничком развоју, рударству, и као што каже М. Малешевић: "...оно најбоље чиме су могле да се подиче, упореде са другима и укључе у утакмицу за престиж на светској сцени". Мирослава Малешевић, Пут олимпијског пламена: Пекинг као чувар култа античке прошлости европских нација (I), Гласник Етнографског института САНУ, LVII (I), Београд, (2009), 19.

⁶³ Vasilije Simić, Istorijски osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru, 60.

Атмосфера привремености

По мишљењу историчара Слободана Јовановића, за развој и изглед Бора у урбанистичком погледу, кључне су две одреднице: колонијално устројство и осећај привремености у свести људи који су живели у њему. "Изграђене станове компанија је давала на коришћење до доласка у пензију, након чега је стан морао бити враћен Управи. Ово је једна од најбољих потврда веома изражене привремености живота у Бору, ако изузмемо оне слојева који своју егзистенцију нису везивали за рудник".⁶⁴

Хуманост Фрање Шистека

Већ сам више пута истакла хуманост Фрање Шистека – племенит однос према рударима, бригу о њиховим егзистенцијалним проблемима, а она се још једанпут на делу потврдила према становницима села Бор у помоћи око изградње школске зграде. У то време село Бор је било најмање у свом окружењу, а школска деца су похађала наставу у неадекватним условима; настава се одвијала у једној учионици са укупном површином од 24 метара квадратних, сазидаој од лошег материјала и подом прекривеним циглама.⁶⁵ Захваљујући залагању Фрање Шистека, изградња нове школске зграде започета је средином 1904. године, и Бор је добио нову школску зграду до краја лета 1905. године. Школски одбор је из новоизграђене школске зграде 20. октобра 1905. године, упутио писмо окружном начелнику и министру просвете и црквених дела са предлогом да се Фрањи Шистеку додели одликовање „за труд око подизања нове школске зграде у Бору“.⁶⁶ У образложењу које су упутили учитељ борске школе Милорад Милосављевић и чланови Школског одбора Јован Дулкан, Милан Солдатовић, Јова Младеновић и Траило Митак, писало је:

⁶⁴ Slobodan Lj. Jovanović, *isto*, 145-146.

⁶⁵ Жарко Милошевић, *Основно школство општине Бор: 1839–1989*, Библиотека Баштина, књ. 9, (Параћин: Вук Караџић 1991), 52.

⁶⁶ *Исто*, 53.

Школа у Бору, 1905.

Част је одбору школе борске да извести Господина Министра просвете да нову школску зграду у селу Бору нису подигли само грађани ове општине већ је много и много помогла Управа рудника борског „Св. Ђорђе“, чији су акционари: г. Фрања Шистек, директор пом. рудника, г. Лоранс из Париза и др. За сву ову помоћ коју је указала Управа рудника, заузимао се Господин Фрања Шистек, директор истог рудника.

Заузимањем г. Фрање Шистека, није само помогла Управа новчано у суми од (800) осам стотина динара, већ је дала потребну гору, цреп, даске за патос и све столарске опреме, а то, врата и прозоре у свим одељењима. И не само ово, већ је и сам г. Директор Шистек, надгледао да што пре буде готова нова школска зграда. Овим трудом г. Фрање Шистека види се како је велики пријатељ школе и просвете...⁶⁷

Новине *Политика*, 29. децембра 1906. године⁶⁸ известиле су своје читаоце о дешавањима у Борском руднику, а између осталог помињу се и заслуге Фрање Шистека за изградњу школске зграде:

Његовом (Фрање Шистека прим. аут.) иницијативом и материјалном помоћу подигнута је у селу дивна и по свим хигијенским прописима основна школа. Грађани општине борске да би се достојно одужили пажњи г. Шистека, изабрали су га за свог почасног грађанина. Овај акт извршен је на лицу светлих празника – о Божићу.

Колико је г. Шистек био ганут овим чином, види се из тога, што је у свом кратком, али дирљивом говору заветовао се да ће својски радити у најкраћем року поред школе сазидати цркву као уздарје „Доброј срећи“.⁶⁹

⁶⁷ Исто, 53–54.

⁶⁸ Датум је по старом, јулијанском календару, тек одлуком краља Александра 19. јануара 1919. године, Србија је заменила јулијански календар грегоријанским, који је у другим деловима Краљевине СХС, већ био у употреби. СПЦ је и даље наставила да мери време по старом календару.

⁶⁹ Vasilije Simić, *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini*, 184.

Смрт у руднику

Свакако да би и то учинио за становнике Бора и своје рударе, који су га искрено волели и поштовали. Међутим, прерана и изненадна смрт је спречила овог вредног, одговорног и хуманог човека да настави своје рударске и животне успехе. Позлило му је на послу, на другом хоризонту рудишта на Чока Дулкану. Када су га, у тешком стању, рудари изнели на површину, бацио је поглед према Тилва рошу и рекао „Ах, како је све лепо“.⁷⁰ Преминуо је од инфаркта, 4. маја 1907. године.

Излет

Сто десет година касније, чланови удружења „Чешка беседа“ из Београда⁷¹ организовали су излет у Бор – „Траговима Чеха инжењера Фрање Шистека“. Планом излета је обухваћена посета Народној библиотеци Бор и Музеју рударства и металургије, посета гробу Фрање Шистека, споменику, као и обилазак цркве. Том приликом, члан удружења др Јаромир Линда, ванредни професор чешког језика на Катедри за славистику Филолошког факултета у Београду, поклонио ми је фотокопију текста, објављеног у *Вечерњим новостима* 11. маја 1907. године, о сахрани Фрање Шистека, као и своје образложење, у коме каже: *Већ 5. маја* (по јулијанском календару), *дакле на дан његове сахране, „Вечерње новости“ су донеле кратак чланак о Шистеку са информацијом о његовој смрти. По речима непознатог уредника Шистек је једна од највеличанственијих појава у нашем рударству... душа новог српског рударства; он је његов творац и организатор.*

⁷⁰ Isto, 190.

⁷¹ Чешка беседа Београд је добровољно, невладино, недобитно удружење, које се бави очувањем културног наслеђа, језика и обичаја Чеха у Београду. Више на:
https://www.facebook.com/pg/CeskabesedaBeograd/about/?ref=page_internal посећено 18. 11. 2017.

Вероватно су ове реченице подстакле непознатог писца из Бора који се потписао само са „Иван“⁷², да пошаље опширније писмо са описом сахране Фрање Шистека.

Писмо

Из Зајечара добили смо ово писмо:

Поштовани г. Уредниче, као што сте имали доброту донети вест о смрти Шистека, ја бих вас замолио, да одштампате и ово неколико редака о сарани тог врлога човека, јер заиста ако је ико заслужио да му се ода последња пошта, то је заслужио тај племенити човек, који је највише урадио на пољу рударства у Србији. Вест о његовој смрти распростла се на све стране муњевитом брзином не у правом смислу те речи. Он је умро у 10 часова пре подне, а већ око 4 сахата јурила су кола са свију страна, не престајући до сутра чак 4 сахата, кад је се и спровод кренуо. Дирљиво је било гледати те људе, познанике и пријатеље незаборављеног покојника, како са изразом ужаса и неверовањем прилазе ка одру самртничком, гушећи се у сузама. Нико није веровао у оно што је видео пред собом. Зар је тог врлог човека могло нестати са лица земље, њега, који је до последњег часа био крепак и ведар, који је с младићском енергијом радио и у 53-ој години. Не, то није нико веровао. Али на нашу велику жалост то је била истина. Пред нама је лежала његова лешина, непомична и хладна као стена и ми смо нетремице гледали у његово мраморно лице, надајући се ипак, не би ли се осмехнуо на нас као што је увек чинио. Него далеко би ме одвеле те тужне рефлексије, које ми се силом намећу. Само још то могу додати, да је он умро најлепшом смрћу, смрћу на раду. Има ли чега лепшег него кад витез погине у боју, и рудар у окну. Не, не верујем такву смрт да ће ико имати и нема тога, који такву смрт не би пожелео.

Али пређимо на сарану, која беше у суботу 5-ог. Већ одмах после ручка беше се скупила непрегледна маса рудара и осталих радника пред кућом, која жураше да последњи пут поздрави свога доброга господара и да га испрати до вечне куће. На сваком се опајале жалост и туга. Око пак саме куће стајаше све чиновништво борско и мноштво грађана који беху поврвели са свију

⁷² Писмо је написао Иван Вељковић, у то време гимназијалац, касније познати рударски инжењер. Vasilije Simić, *Strani stručnjaci u rudarstvu Srbije*, (III deo), 79.

страна не жалећи ни труда ни времена и само се очекиваше госп. Вајферт па да се крене спровод. Најпосле дође и г. Вајферт, друг и господар покојников, плачући као мало дете и оде у собу да се опрости са ненадокнадивим другом и чиновником и да утеши тужну супругу, која од бола беше малаксала. Најзад се крете и спровод.

Напред је вођен коњ покојников, верни пратилац његов, покривен црнином, тужно оборене главе, са којим је он и по зими и по врућини јурио са једног краја на други наше питоме источне Србије вршећи своју дужност. За њим се оtezаше поворка од преко хиљаду радника, са упаљеним рударским лампама, а иза њих ношаху верни рудари ковчег покојников, хтевши тиме учинити и последњу пошту своме незаборављеном господару. За сандуком је ишла његова дубоко уцвељена породица и остала родбина. Чим је се поворка кренула, у место звона зачу се потмуло пиштање пиштаљке са машине, које дираше свакога у срце. Никада дотле нисам чуо тако тужно пиштање њено и изгледаше да и сама природа подешаваше да спровод буде што тужнији. Најпре га од куће до топионице ношаху топионички раденици, а дотле свираше и топионичка пиштаљка, за тим га узеше рудари и напослетку се смењиваху и сви други раденици.

Али код гробља беше најдирљивије. Ту човек није знао шта га пре дираше, да ли тужно јецање породице и свију присутних, да ли очајно пропињање његовог коња и напослетку да ли потмуло пиштање пиштаљке, која га је некад позивала на рад а сад на вечити мир. Кад је борски свештеник г. Милетић свршио своју дирљиву беседу у којој беше у кратко оцртао живот и рад покојников, узе реч г. Хавелка, рударски инжењер: „Раденици, рече он, сада кад наш добри господар иде у вечну кућу кажемо му последњи пут Добра срећа“. И хиљаду плачевних гласова поновише три пута ту рударску лозинку, а са околнога брда заграваше динамитски меци. То је био најдирљивији приказ и да је код имао срце од камена заплакао би се. За тим спустише измучено тело у отворена недра матере земље, чија нам је блага он износио и она га пргрли као што мајка чедо грли, али нам ипак остави његово име да га вечно спомињемо.

Слава томе врломе човеку!

Слава Фрањи Шистеку!

Споменик на гробљу

Споменик

Фрања Шистек је сахрањен на старом борском гробљу у бакарном ковчегу,⁷³ обучен у свечану рударску униформу, а у ковчегу поред његовог тела смештени су предмети који представљају статусне симболе рудара: рударска секира “наџа” и карбидна лампа. Урбанистичким планом из 1968. године донета је одлука да се због проширења копова старо гробље измести, а за локацију новог градског гробља одређена је висораван на седмом километру. Ексхумација и пренос посмртних остатака и споменика, извршена је 1973. Године, од када се његов гроб налази на новом градском гробљу на самом улазу с леве стране.

На споменику, који је подигла Француска дирекција борских рудника, испод крста, рељефа са његовим ликом и рударског симбола, пише:

“Овде почива Фрања Шистек, рудар. инжењер, проналазач I директор Борских рудника, рођ. 1854 – 1907.

Француска дирекција Борских рудника.”

Прича се да је у својим последњим тренуцима поверио својим рударима да је пронашао "једну нову рудну жицу, јачу од Бора", али га је смрт спречила да открије место на коме се она налази.⁷⁴

Прошло је сто десет година, а небројено рудара је од тада на борским теренима трагало за Шистековом рудном жицом. И још је увек траже...

⁷³ Драгица Радетић, *н.д.*, 42.

⁷⁴ Cvetko Kostić, *н.д.* 35.

Литература

1. Антула, Димитрије "О бакарним рудишима у атарима борске и кривељске". *Рударски гласник*, год. II, бр. 1 (1904):4-36
2. Asman, Alaida. *Duga senka prošlosti*. Beograd: XX vek, 2011.
3. Asman, Jan. *Kultura pamćenja*. Beograd: Prosveta, 2007.
4. Гавриловић, Љиљана. *Култура у излогу*. Београд: Етнографски институт САНУ, 2007.
5. Gillis, John. Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa. U *Kultura pamćenja i historija*, Prir. Maja Brkljačić, Sandra Prlenda, (Zagreb: Dialogica Europea, 2006) 169-197.
6. Debeljković, Branibor. *Prva izložba fotoamatera u Srbiji 1901*.
<https://www.rastko.rs/fotografija/100godina/100-godina.html> Приступљено: 12. 11. 2017.
7. Дебељковић, Бранибор. *Стара српска фотографија*. Београд: Народна библиотека Србије, 2005.
8. Ђорђевић, Андреја. *Летопис Борске парохије и цркве*. Приредио Слободан Љ. Јовановић, Бор; СО Бор, Народна библиотека Бор, 2007.
9. Јовановић, Божин и Миодраг Ђурђевић, *Сто година борског рударства 1903 - 2003*. Бор: Рударско-топионичарски басен Бор, "Мегатренд", универзитет примењених наука, Београд, 2005.
10. Јовановић, Душан. *Злато и бакар источне Србије*, Београд: Српско друштво за историју науке, Археолошки институт САНУ, 2001.
11. Јовановић, Петар. *Рударски инжењери Србије у 19. и 20. веку*. Београд: МСТ Гајић, 2004.

12. Jovanović, Lj. Slobodan. „Društveni kulturni procesi u Boru u istorijskom kontekstu međuratnog razdoblja“, *Zbornik radova muzeja rudarstva i metalurgije*, br. 5/6, (1987 – 1990), 212-241.
13. Каниц, Феликс. *Србија земља и становништво од римског доба до краја XIX века*, Прва књига. Београд: Српска књижевна задруга, 1987.
14. Kojdić, Rade. *Otkriće i eksploatacija borskog ležišta bakra*. Bor: RTB Bor, Institut za bakar, 1999.
15. Кондић, Владимир. Римљани на подручју Бора и у његовој околини. У *Бор и околина*, уредник Томислав Пајић (Бор: СО Бор, Музеј рударства и металургије, 1973) 42-54.
16. Kostić, Cvetko. *Bor i okolina*. Beograd: Savremena škola, 1962.
17. Kuljić, Teodor. *Kultura sećanja*. Beograd: Čigoja štampa, 2006.
18. Marstin, Dženet. prir. *Nova muzejska teorija i praksa* (Beograd: Narodni muzej, Clio, 2013).
19. Малешевић Мирослава. "Пут олимпијског пламена: Пекинг као чувар култа античке прошлости европске нације". *Гласник Етнографског института САНУ*, LVII, (2009): 9-24.
20. Menš, Piter van. "Novi trendovi u muzeologiji". *ICOM Srbija, Časopis nacionalnog komiteta međunarodnog saveta muzeja*, br. 2 (2012): 3-6.
21. *Мала енциклопедија Просвета*, Општа енциклопедија, књига 2, М-Ш, (1969).
22. Мијић, Сузана. „Рударске концесије Ђорђа Вајферта“, *Зборник радова Музеја рударства и металургије*, бр. 13/15 (2013): 65 – 78.
23. Мијић, Сузана. „Улога музеја у чувању и заштити појединих облика колективног памћења локалне заједнице, Ко је открио борски рудник?“, *Зборник радова Музеја рударства и металургије*, бр.16/18, (2016): 187 -209.

24. Милић, Даница. *Страни капитал у рударству Србије до 1918.* Београд: Историјски институт САНУ, 1970.
25. Милошевић, Жарко. *Основно школство општине Бор.* Параћин: “Вук Караџић”, 1991.
26. Михајловић, Милан. Од руде до бакра. Бор 1903 – 1953 (Београд: Вук Караџић, 1953). <http://www.digitalnizavicaj.com/pdf/texts/318/Bor1903-1953pdf.pdf> (преузето 16. 11. 2017).
27. Пилетић, Мила. *Одликовања југословенских народа XIX и прве половине XX века (до 1941) из збирке Војног музеја у Београду,* Београд: Војни музеј 1987.
28. Радетић, Драгица. „Јубилеји 150 година од рођења Фрање Шистека“. *Бележница* год. 6, бр. 10, (2004): 36-43.
29. Simić, Vasilije. *Istorijski razvoj našeg rudarstva*, Beograd: Izdavačko-grafičko preduzeće Saveta za energetiku i ekstraktivnu industriju Vlade FNRJ, 1951.
30. Симић, В. *Развој угљенокопа и угљарске привреде у Србији.* Београд: Српска академија наука, 1958.
31. Simić, Vasilije. Strani stručnjaci u rudarstvu Srbije. *Rudarski glasnik*, god.6, sveska 3 (1967): 77-87.
32. Simić. Vasilije. *Istorijski osvrt na rudarstvo bakarnog rudišta u Boru i okolini* . Bor: Rudarsko metalurški fakultet i Institut za bakar u Boru, 1969.

Ђође Вајферт и Фрања Шистек са сарадницима изнад Бора

ЗАХВАЛНОСТ

Велику захвалност у реализацији изложбе дугујем Драгани Спасић, Драгану Стојменовићу и Владимиру Радивојевићу.

ИМПРЕСУМ

Издавач:

Музеј рударства и металургије Бор

За издавача:

Драгана Игњатовић

Аутор текста и изложбе:

Сузана Мијић

Лектор:

Ана Јанковић

Дизајн:

Новица Станковић

Конзервација:

Анкица Фајмоговић, Небојша Јанковић

Техничка реализација:

Мирослав Васиљевић

Штампа: Терција Бор

Тираж: 250

ISBN 978-86-7257-087-8

CIP - Каталогизација у публикацији - Народна библиотека Србије, Београд

622:929 Шистек Ф.
622(497.11)(091)(083.824)

МИЈИЋ, Сузана, 1962-

Рударски идентитет Фрање Шистека : (Плзен, 1854 - Бор, 1907) / аутор
[текста и изложбе] Сузана Мијић. - Бор : Музеј рударства и металургије
"Бор", 2017 (Бор : Терција). - [44] стр. : фотогр. ; 21 x 21 cm

Тираж 250. - Библиографија: стр. [39-41].

ISBN 978-86-7257-087-8

а) Шистек, Фрања (1854-1907) - Биографије б) Рударство - Бор - Историја
- Изложбени каталози
COBISS.SR-ID 252350220

